

Szépe György

Keresztes Kálmán emlékezete

(Kákics, 1919 – Budapest, 2006)

Keresztes Kálmán az ormánsági Kákicson született; ő lett a község, e falucska második nyelvésze: Kiss Géza (1891–1947) után és Szűcs Tibor (1956–) előtt.¹

Az Ormánságot nem kell bemutatni a magyar olvasók számára. Legutóbb Temesi Mihály (2002) klasszikus nyelvjárási monográfiája (Pesti János és Szűcs Tibor szerkesztésében), majd Moldova György (2008) nagy port felkavaró riportkönyve vonta magára a népismeret két része iránt érdeklődők figyelmét. A hajdani „egykézés” miatt országos érdeklődést kiváltó térség a rendszerváltás egyik vesztese lett; ezt írja le az író. (Arról már kevesebb szó esik, hogy a roma-probléma egyik sűrűsödési zónája is ez a vidék lett.)

Keresztes Kálmán édesapjával (Keresztes Kálmán, 1889–1973) fiának külföldre távozása alkalmából ismerkedtem meg: idős korában is sudár egyenes óriás volt, hajdan módos gazda. A közeli Pécsre adták a fiukat gimnáziumba. Ennek elvégzése után Keresztes Pápán, a Magyar Református Egyház Dunántúli Egyházkerületének neves Teológiai Főiskoláján folytatta tanulmányait. (A város pedig őrzi XIX. századi aranykorának emlékeit: elsősorban Petőfi Sándorét és Jókai Mórét.)

Korán kitűnt filológiai érdeklődésének kielégítésére hamarosan átkerült a debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, amelynek a század első felében megmaradt a protestáns (elsősorban református) jellege. Itt szerzett Keresztes Kálmán középiskolai magyar–olasz szakos tanári oklevelet. Közben az egyetem küldetésében egy évig Rómában folytatta a tanulmányait.

Debrecenben ez idő alatt sok minden történt. Bizonyos szempontból ez az egyetem nyitottabb, újítóbbr volt a humán tudományok területén, mint a másik két magyar tudományegyetem. Az egész korszakot jellemezte Hankiss János francia-professzor (összehasonlító irodalomtörténész és kultúrdiplomata), Karácsony Sándor pedagógia-professzor (aki – többek közt – Genfben de Saussure tanítványait hallgatta

¹ A személyes ismeretségek és barátságok átszövik ezt a kicsiny terepet is. Keresztes Kálmán természetesen jól ismerte Kiss Gézát, valamint Kiss Géza leányát: Achs Károlyné Kiss Gizella tanárnőt (1929–2005), akit a jelen évkönyv szerkesztője (Szűcs Tibor) és Kákicson tanító édesapja (Szűcs Dezső, 1930–2003) is ismerte, akárcsak a jelen megemlékezés írója is (akinek egyetemi magyar–francia szakos kolleginája volt). Temesi Mihály professzor (1914–1988) pedig valamennyi említett szereplőt jól ismert. – Másfelől érdekes szakmai sorsközösség mutatkozik meg abban, hogy mindhárom kákicsi nyelvész útja előbb-utóbb Debrecenbe vezetett: ott folytatták egyetemi tanulmányaikat, illetve ott doktoráltak.

diákkorában). A nyelvészetben pedig Csűry Bálint (1886–1941) példája és szervező munkája nyomán egy finn és észti típusú táj- és népkutatási központ alakult ki (Keresztes Kálmán jó barátainak, a korszak két kiemelkedő képességű Csűry-, „tanársegédének”: Bakó Elemérnek és Végh Józsefnek a segítségével). Csűry Bálint fő műve kétségtelenül úttörő jelentőségű regionális szótára, a *Szamosháti Szótár* volt. Számos egyéb munkája közül azonban fölfedezésre vár *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata* mint a kognitív nyelvészet előfutára; valamint a magyar nyelvjárások hanglegjtéseinek összehasonlításáról írott, korát megelőző tanulmánya.

Felsőoktatási tanulmányai után Keresztes Kálmán 1946-ban Pécsre került először kollégiumi nevelőtanárként, majd 1948 és 1952 között általános iskolai magyartanárként.

Innen hívták – mint a regionális szótárt készítő Csűry tanítványát – a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetébe, ahol a reá váró feladat a második magyar regionális szótárnak, Kiss Géza *Ormánysági Szótár*-ának szerkesztése és kiadásra előkészítése (1952). Itt megjegyzendő, hogy Kiss Géza nemcsak kákicsi református lelkész volt, s egyúttal országos híru néprajzkutató (aki ebből a témakörből Debrecenben doktorált az egyetem meghívására), hanem a magyarországi református közösség kiemelkedő résztvevője, a társadalmi lelkiismeret és a szegénységgel kapcsolatos kötelezettségvállalás szószólója. (Kiss Gézáról leánya, Achs Károlyné Kiss Gizella írt szép és tanulságos könyvet „Az Ormánység szerelmese” címmel.)

Kiss Géza már nem érte meg összegyűjtött regionális szóanyagának szótárba rendezését és szerkesztését. Ezt a feladatot teljesítette Keresztes Kálmán magas szinten, „határidőre” (ami akkoriban külön sikernek számított). Keresztes ezen munkája révén mindjárt a magyarországi magyar dialektológia élvonalába került.

Keresztes nyelvjáráskutatóként a *Magyar Nyelvjárások Atlaszá*-nak egyik leg-többet gyűjtő (kb. 75 gyűjtőpontot feldolgozó) munkatársa lett. Emellett rábízták a harmadik magyar tájszótár projektumát; ez a mű majd fél évszázaddal később jelent meg a szintén debreceni (de már a Bárczi Géza iskolájából kikerült) B. Lőrinczy Éva irányításával.

Keresztes Kálmánt közben megkérték, hogy a korszaknak messze legnagyobb példányszámú hetilapjának, az *Élet és Tudomány*-nak a nyelvészeti rovatát vezesse. Saját érdeklődésének megfelelően pedig tanulmányokat is írt, továbbá megindított egy új projektum számára egy országos anyaggyűjtést az iskolai magyar nyelvű nyelvtan-terminológiáról. Hadd emeljem ki egy általánosan jónak és szépnek tartott etimológiai cikkét: „Vádol és vall” (1951).

S ez az a pont, ahol el kell mondanom, hogy 1954 és 1956 között az említett Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályán ugyanabban a terem nagyságú kutatószobában dolgoztam Keresztes Kálmánnal. A közeli szobákban volt [betűrendben] Deme László, Farkas Vilmos, Imre Samu és Lőrincze Lajos; valamivel távolabb

pedig Décsy Gyula (akiről még szó lesz). Ezért maradt rám 1956 után átmenetileg szinte valamennyi feladata a Jugoszláviába távozott szobatársamnak. Ezeket szívesen végeztem; ehhez még hozzájárult a menekülttáborban várakozó családdal való kapcsolat tartása.

A menekülttáborból az Amerikai Egyesült Államokba került régi barátjának, Bakó Elemérnek a szponzorálásával. (Bakó akkoriban Washington DC-ben, a Kongresszusi Könyvtár beszerzési osztályán a magyar ügyek felelőse volt. Talán már feledésbe merült, hogy ennek a könyvtárnak megalapítását vitatták épp az amerikai kongresszusban Kossuth Lajos amerikai látogatásával egy időben. Ekkor tették az új könyvtár egyik kötelező fő gyűjtő területévé az 1848-as magyar iratok témakörét; ezt később kiegészítették valamilyen módon az 1956-os iratokkal is.) A Keresztes család először Silver Springbe került, majd később Restonba. (Mindkét helység a főváros közeli vidékének számít.)

Keresztes Kálmán hamarosan kapcsolatba került az akkoriban a Columbia Egyetemen (New York NY) oktató Lotz János (1913–1973) professzorral, aki voltaképpen az egyik legnevezetesebb és legnagyobb szervezőképességű nyelvész volt akkoriban az Amerikai Egyesült Államokban. Mellette a másik sztár-nyelvész Austerlitz Róbert (1923–2002) volt. Mindketten hatottak Keresztes Kálmán nyelvészeti felfogására.

Keresztes a világ egyik leggazdagabb egyetemén jól megismerte az amerikai strukturalista nyelvészetet, kiválóan megtanult finnül, s 1964-ben írt egy remekbe szabott Columbia-egyetemi színvonalú PhD-értekezést. S az egész európai kontrasztív nyelvészeti hullámra nagy hatással volt a Lotz János által szervezett magyar–angol kontrasztív nyelvészeti projektumnak is; egyik legkiválóbb kötetét készítette Keresztes Kálmán. (Itt jegyzem meg, hogy 1964-es New Yorkba érkezésemtől kezdve folyamatosan segítségemre volt mindenben, amire egy frissen Amerikába érkezőnek szüksége lehetett (noha én nem voltam kivándorló).)

Emellett voltaképpen magyar lektorként (vagyis amerikai viszonylatban: magyar nyelvet és kultúrát egyetemen oktató nyelvészként) is működött. Később más egyetemeken is tanított magyar nyelvet és magyar nyelvészeti problémákat; így a George Washington University (Washington DC), valamint a University of California at Los Angeles keretében.

Nyugalomba vonulása után foglalkozott egy nagyon érdekes jogtörténeti-filológiai témakörrel is, amelynek a dolog természete szerint nem lettek publikációs következményei. Egyes amerikai földbirtokok tulajdonlasi történetét igyekezett kinyomozni: ha lehetett, visszafelé egészen a legelső birtokbavételig. Ezt a munkát egy jogász családtagjának kérésére végezte; én tőle magától hallottam erről a tevékenységéről.

2004-ben feleségével visszatért Budapestre, ahol visszavonultan éltek fiuknak (aki ismert kommunikációs szakember és szerkesztő). Itt halt meg szívelégtelenség-

ben 2006. március 16-án. Szerető felesége (1916–) és fia mellett gyászolják Zsuzsa leánya, unokái, dédunokái (akik közül néhányan Magyarországon élnek). Felesége megosztja az idejét két hazája között; Amerikában ismert közösségi tevékenységet folytatott. Gyermekei, Péter (1943–) és Zsuzsa (1946–) azt tervezik, hogy összegyűjtik és katalogizálják édesapjuk iratait, leveleit, kutatási anyagait és befejezetlen műveit.

Keresztes Kálmán halálával egy rendkívül derűs, barátságos – ormánysági – magyar nyelvész hagyott itt bennünket. Mosolyogva szolgálta egész életében a filológiát (hangsúlyozva az eredeti görög szó első tagját: *philein* 'szeretni'). Aktív és szerény életével egyaránt közszeretnek örvendett mindkét hazájában: a kicsiny Magyarországon és a hatalmas Amerikai Egyesült Államokban. Alázattal és jó humorral végigélt élete példás lehet számunkra.

Holta után Benkő Loránd, a magyar nyelvtörténet és nyelvjáráskutatás mestere (Keresztes Kálmánnak barátja és évtizedeken át tarokk-partnere) írt róla szép búcsúztatót.

Engem Décsy Gyula professzor kért meg (Bloomington IND), akivel ugyanabban az intézetben dolgoztunk fél évszázada Keresztes Kálmán is, meg én is, hogy írjak közös barátunkról nekrológot nevezetes évkönyvébe, a *Uralic Studies Yearbook*-ba. Közben azonban Décsy Gyula kollégánk és barátunk meghalt, évkönyve is szünetelni látszik. Ennek a hírére kért meg a harmadik kákicsi nyelvész (Szűcs Tibor), hogy az ő évkönyvüknek jelen kötetében tegyem közzé magyar nyelven a második kákicsi nyelvészről szóló szakmai (és baráti) megemlékezésünket.

IRODALOM

- ACHS Károlyné 2000. *Az Ormányság szerelmese. Írások Kiss Gézáról*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs. 167 p.
- BÁRCZI Géza (főszerk.) – DEME László és IMRE Samu (szerk.) 1968–1979. *A magyar nyelvjárások atlasza*. I–VI. kötet. Akadémiai Kiadó. Bp.
- BENKŐ Loránd 2006. † Keresztes Kálmán (1919–2006). *Magyar Nyelv* CII/4: 506–508.
- BENKŐ Loránd 2010. Keresztes Kálmán, 1919–2006. In: *Magyar nyelvtudósok a XX. században. Mléltatások, emlékezések*. Argumentum: Budapest. 215–220.
- CSÜRY Bálint 1913. *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata*. Besztercebánya.
- CSÜRY Bálint 1935–1936. *Szamosháti szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. [Reprint: NAP Kiadó: Bp., 2002.]
- KERESZTES Kálmán 1951. Vádol – vall. *Magyar Nyelv* 47/1: 50–60.
- KERESZTES Kálmán – KISS Géza 1952. *Ormánysági szótár*. Akadémiai Kiadó, Bp. xlii + 611 p.
- KERESZTES Kálmán 1964. *Morphemic and semantic analysis of the word families: Finnish ETE- and Hungarian EL- 'fore'*. Indiana University: Bloomington IND – Mouton: The Hague. xiv + 101 p. (*Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series*, No. 41.)

- KERESZTES Kálmán 1975. *Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: a Contrastive Study*. Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences [Budapest] and the Center for Applied Linguistics [Washington DC] 213 p. (= *The Hungarian–English Contrastive Linguistics Program*, Working Papers, No. 7.)
- KISS Géza 1937. *Ormányság*. Sylvester R.T., Bp. [Reprint: Gondolat Kiadó, Bp. 1986. 563 p.]
- B. LÖRINCZY Éva – HOSSZÚ Ferenc (szerk.) 1979–2002. *Új Magyar Tájszótár*. I–IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MOLDOVA György 2008. *Ha az Isten hátranézne...* Urbis Könyvkiadó, Budapest. 416 p.
- TEMESI Mihály 2002. *Az Ormányság nyelvjárása 1939 és 1949 között. Leíró nyelvtani és szöföldrajzi monográfia* (Szerk.: Pesti János – Szücs Tibor). Dialóg Campus Kiadó (Nordex Kft), Pécs. 573 p.

Szépe, György

The memory of Kálmán Keresztes (1919–2006)

Kálmán Keresztes was born in the village of Kákics in an archaic subregion *Ormányság*, within the county Baranya, in Hungary. After high school graduation, he attended the old theology of the Hungarian reformed (Calvinist) church in Pápa; then he earned an M.A. diploma (majoring in Hungarian and Italian philology) at State University of Debrecen. There he became a member of the center of – Finnish and Estonian type – dialectology conducted by Professor Bálint Csúry (1886–1941), who produced the first Hungarian regional dialect dictionary: the *Szamosháti Szótár* (then region Szamoshát is in Transylvania).

In 1952 Keresztes was invited into the Research Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences for the task of editing and preparing for publication the manuscripts of the *Ormánysági Szótár* of Géza Kiss (1891–1947). Kiss, a Calvinist pastor, was a well-known ethnographer who died before finishing his oeuvre. Keresztes achieved the task excellently. After this success, Keresztes became a member of the famous the field worker team of the *Magyar Nyelvjárások Atlasza* [Linguistic map of Hungarian dialects]; in which project he was perhaps the most diligent „field worker” in collecting dialect data in cca 75 villages with exemplary minuteness.

At the same time he was commissioned to edit the third Hungarian dialect dictionary, which appeared only at the end of the 20th century, edited by another team, because Mr Keresztes decided at the end of 1956 to emigrate with his family to the United States.

In the United States Keresztes settled down with his family in Silver Spring MD, near Washington DC. Then he enrolled to the program of Uralic Studies of Columbia University in New York NY, which he finished with an excellent dissertation in 1964. Dr. Keresztes also became an authority in English and Hungarian contrastive linguistics with another extraordinary monograph. He has also taught Hungarian language and linguistic problems at other American universities.

The Keresztes family repatriated in 2004 to Budapest, Hungary, where Dr. Kálmán Keresztes died of heart failure in 2005 after a life in which he succeeded to be a very good, active and beloved man in both of his home countries: in the tiny Hungary and in the mighty United States. (His scholarly legacy is being united by his son, Peter Keresztes, an American and Hungarian journalist and well-known specialist in communication matters.)